

ROSENIUS' TEOLOGI MED SÆRLIGT HENBLIK PÅ HANS SYN PÅ HELLIGGØRELSE

Fhv. sognepræst og minister, ph.d. cand.theol. Flemming Kofod-Svendsen

Resumé: Artiklen præsenterer Carl Olof Rosenius' opvækst blandt de nordsvenske nylæsere, hvor Luthers skrifter havde en central placering. Dernæst omtales Rosenius' samarbejde med den engelske metodistmissionær George Scott, inden han fremstod som den åndelige leder for den voksende vækkelsesbevægelse. På baggrund af Rosenius' forståelse af syndefaldet og forsoningen gives en fremstilling af hans syn på helliggørelsen. Til sidst drøftes i kort form, om der findes en teologisk udvikling i Rosenius' syn på helliggørelsen, og om Rosenius altid var teologisk enig med Luther.

Indledning

Hensigten med denne artikel er, på baggrund af den lutherske påvirkning Rosenius mødte i sin opvækst og hans forståelse af syndefaldet og forsoningen, at skitsere Rosenius' syn på helliggørelsen. Især skal det undersøges, hvad der efter hans opfattelse er den største hindring for menneskets helliggørelse, hvilken plads loven har i helliggørelsen, og hvad der giver kraft til at leve et helliggjort liv.

Rosenius' opvækst og vejen til hans livsgerning

Carl Olof Rosenius blev født den 3. februar 1816 i Nysätra (mellem Skellefteå og Umeå), hvor hans far Anders Rosenius (1780-1841) var præstelig medhjælper (komministeradjunkt) fra 1814 til 1817. Hans mor var Sara (1786-1870), født Norenus. Af deres syv børn var Carl Olof nummer tre ([Moberg og Sandell] 1868, 8). Fra begyndelsen af 1800-tallet brød en vækkelse frem i egnene omkring Piteå, Luleå og Skellefteå, som dels var præget af den mere lovbundne pietisme og dels

den mere evangeliske herrnhutisme. Derfor skelner man mellem to hovedretninger inden for de vakte kredse i Nordsverige – de *gamle* læsere og de *nye* læsere. Gammellæserne var mere pietistisk orienteret, mens nylæserne var mere præget af herrnhutismen (Lodin 1933,73-117; Rodén 1942; Holmgren 1948; Lodin 1956,7-16).

Rosenius' far var en evangelisk vækkelsespræst, og hjemmet stod især i forbindelse med nylæserne, der samledes i hjemmene, hvor man læste Bibelen, Luthers (1483-1546) *Kirke-Postille* og *Store Galaterbrevskommentar*, Johan Arndts (1555-1621) *Den sande Christendom*, Christian Scriver's (1629-1693) *Sjæle-Skat*, Erich Pontoppidans (1698-1764) *Troens Spejl* og Anders Nohrborgs (1725-1767) *Den fallna Menniskans Salighets-Ordning*. Dette lutherske vækkelsesmiljø, som Rosenius voksede op i, var baggrunden for hans personlige udvikling og hans gerning som forkynder og forfatter og dermed for den indflydelse, han fik og det præg, han satte på den senere folkevækkelser.

I 1830 kom Rosenius til at læse Pontoppidans *Troens Spejl*.¹ I hans egen beskrivelse 15 år senere kom læsningen af bogen til at betyde, at han »genom Christi kärlek blev frigjord och mycket lycklig, glad och salig« ([Moberg og Sandell] 1868, 11). I et brev den 6. december 1844 til den finske præst og vækkelsesleder Fredrik Gabriel Hedberg (1811-1893) skrev Rosenius, at det var ved den lejlighed, at han »framkom till nåden« (Westin 1930, 58). Dette var det afgørende tidspunkt i Rosenius' åndelige historie. Pontoppidans bog fik betydning for Rosenius' fremtidige opfattelse i betoningen af, at den levende tro har sine kendetegn. Ved fremstillingen af disse kendetegn ligger dog tyngdepunktet hos Rosenius mere end hos Pontoppidan på det, som står i umiddelbar sammenhæng med forsoningen i Kristus. At der var sket en forandring med Rosenius, mærkede også hans kammerater i skolen. Når de kaldte ham »den lille reformator« eller »den anden Luther« (Lodin 1956, 37), var det næppe udtryk for en stor popularitet i kammeratflokket. Næst efter Bibelen læste Rosenius især Luthers skrifter (Lodin 1956, 38).

Rosenius var nu overbevist om, at han skulle være præst i Svenska Kyrkan, og han begyndte derfor på gymnasiet i Härnösand. Det blev kendt, at Rosenius kom fra læserkredse, og han indbød sine kammerater til regelmæssige sammenkomster, hvor bibellæsning og bøn stod centralt (Lodin 1956, 45-46). Efter at Rosenius havde afsluttet undervisningen i Härnösand i 1837, arbejdede han det næste år for at tjene penge til studierne. Som det var almindeligt for kommende stud.teol.er, fik han hos biskoppen tilladelse til »viatisering«, det vil sige en lønnet opgave som uordineret »predikobitråde« med adskillige prædikeopgaver i et nærmere angivet område inden for stiftet. Det var en begunstigelse fra stiftets biskop, hvor den begunstigede fik ret til i visse menigheder at optage kollekter til den kommende uddannelse. Året som »predikobitråde« bragte Rosenius i kontakt med mange grupper af læsere, og samtidig fik han mulighed for at fordybe sig i Luthers skrifter. Men Rosenius kom ikke til Uppsala, da efterårssemestret begyndte i 1838, fordi han blev syg. Han var sandsynligvis ramt både af depression og en alvorlig legemlig sygdom, antagelig en hård lungebetændelse (Lodin

1956, 60; Hansen 1987, 66). I Uppsala kom Rosenius aldrig rigtigt i gang med de teologiske studier. Han var ikke fysisk rask, han havde økonomiske problemer, så han blandt andet tog arbejde som huslærer, og endelig løb han ind i alvorlig tvivl især om Guds eksistens og Bibelens guddommelige sandhed. Det bør bemærkes, at tyskeren David Friedrich Strauss' (1808-1874) bog *Leben Jesu* fra 1835 præget af en radikal bibelkritik var det store debattema ved Uppsala Universitet, kort før Rosenius blev ramt af sin store åndelige krise (Holmquist 1923).

I den situation fik han sjælesørgerisk hjælp af den skotskfødte, oprindelig prebyterianske metodist-missionær *George Scott* (1804-1874), der var kommet til Sverige i 1830 og på den tid var den åndelige leder af et livskraftigt evangeliserende arbejde i Stockholm.

Scotts primære arbejde var at være præst for en metodistisk menighed af indvandrede englændere,² men som den dynamiske organisator han var, udførte han også et evangeliserende arbejde blandt svenskerne. Scott arbejdede således for bibelspredning og evangelisk traktatmission, ligesom han gjorde en pionerindsats for ydre mission. Han medvirkede således i 1834 til at starte udgivelsen af en *Missions-Tidning* og til oprettelsen af *Svenska Missionssällskapet* i 1835 (Lodin 1933, 297-394; Sundkler 1937, 45-60; Jarlert 2001, 115). Scott ydede ikke alene Rosenius sjælesørgerisk hjælp, men blev også opmærksom på Rosenius' evner og fik ham knyttet til sit arbejde. Selv om Scott ikke var lutheraner, var han pragmatiker på den måde, at han var klar over, at hvis han skulle fremme et vækkende og evangeliserende arbejde i det svenske folk, skulle han skjule metodistiske tendenser og satse på, at hans arbejde havde en luthersk profil (Lodin 1933, 297-394).

På initiativ af Scott blev det besluttet at udgive et evangelisk, opbyggeligt og upolemisk månedsblad, der fik navnet *Pietisten*. Som navnet signalerede, skulle bladet fremme guds frygt. *Pietisten* udkom første gang 1. januar 1842 med Scott som redaktør og Rosenius som medarbejder ([Moberg og Sandell] 1868, 72-79; Westin 1949, 178-190). Som bladets hoved stod der: *Pietisten*. Navnet *Pietist* kommer af et Latinsk ord, *Pietas*, gudagtighed.

I 1841 rejste Scott til USA, hvor han besøgte og forhandlede med *The Foreign Evangelical Society*, der gav tilsagn om at aflønne to bymissionærer i Stockholm/Sverige, der skulle arbejde under Scotts ledelse. Rosenius blev således fra 1842 ansat af *The Foreign Evangelical Society* i New York som bymissionær i Stockholm, og kort tid efter blev Oscar Ahnfelt (1813-1882) også ansat. Denne ansættelse med økonomisk understøttelse varede til 1863, idet Scott fik udvirket, at ansættelsen fortsatte, selv om han forlod Sverige (Westin 1931, 17-23; Lodin 1956, 112; Jarlert 2001, 115.137.152).³ Ansættelsen fra Amerika betød to ting for Rosenius. Han fik økonomisk mulighed for at virke som fuldtids lægmandsprædikant på den svenske kirkes bibelsk-lutherske fundament, men uafhængigt af de kirkelige myndigheder og sognegrænser. Samtidig så han det sådan, at Scott havde formidlet et ydre kald til ham.

Da Rosenius som Scotts medhjælper var begyndt at prædike og holde bibeltimer, blev han kritiseret for ikke at have afsluttet sine teologiske studier og være

blevet kaldet og ordineret præst i Svenska Kyrkan, så han kunne blive rettelig kaldet (rite vocatus), som det er foreskrevet i Confessio Augustana artikel 14. For Rosenius var kritikken af, at han ikke var rettelig kaldet, en anfægtelse. Rosenius behandlede denne kritik i et brev skrevet påskeaften 1842 ([Moberg og Sandell] 1868, 84-89; jf. Martling 1965). I sin forståelse af Confessio Augustana artikel 14 inddrog Rosenius Luther og konkluderede, at Confessio Augustana artikel 14 for den kaldede og ordinerede præst betød et generelt kald, mens Confessio Augustana artikel 14 for lægmanden betød, at han forud for hver prædiken skulle modtage et konkret kald fra en virkelig menighed/forsamling, der ønskede ham som prædikant. Rosenius understregede, at han aldrig havde prædikeret noget sted uden et konkret forudgående kald. Understøttelsen fra USA så han som en bekræftelse på sin forståelse af at være ret kaldet.

På grund af stigende modvilje fra både den svenske stat og den svenske lutherske kirke mod Scotts allianceprægede arbejde i Sverige og især efter voldsomme tumulter i forbindelse med Scotts svenske eftermiddagsgudstjeneste palmesøndag den 20. marts 1842 skønnede Scott, at hans person kunne blive en hindring for det gryende vækkelsesarbejde i Sverige. Det tog han konsekvensen af og forlod Stockholm den 30. april 1842.⁴ Rosenius stod da alene som redaktør og udgiver af *Pietisten* og kort tid efter også af *Missions-Tidning*. Derved blev han den åndelige leder af det vækkelsesarbejde, som Scott havde været den menneskelige initiativtager til.

Rosenius fik især blivende betydning for den religiøse folkevækkelse som redaktør af *Pietisten*. Derudover øvede han sin indflydelse på følgende tre måder. 1. Som prædikant hvor han især fremtrådte som bibeludlægger. Mange af hans artikler i *Pietisten* havde han først holdt som prædikener, bibeltimer eller andagter. 2. Som brevskriver. Mange fra vækkelsen kontaktede Rosenius for at få åndelig vejledning (Wadström 1900, 313-316). 3. Carl Olof og hans hustru Agatha (1814-1874) Rosenius havde et meget gæstfrit hjem, hvor der ofte var nogle til spisning. Mange boede også hos dem i kortere eller længere tid, som Chr. Møller og Sejersens i 1866 (Anonym 1922, 8), hvor Rosenius gav sjælesørgerisk hjælp og åndelige råd (Wadström 1900, 65). Det var på den måde, at han for mange blev en stor åndelig autoritet (Gustafsson 1963, 147.165).⁵

Syndefald og forsoning

I *Pietisten* 1851 har Rosenius i en række artikler beskrevet skabelsen og mennesket, syndefaldet og dets følger samt det første løfte på syndefaldets dag. Foretager man en minutiøs sammenligning af Rosenius' artikler med Luthers udlægning af syndefaldsberetningen i Første Mosebog kapitel tre fra Weimar-udgavens bind 42 side 106-176, bliver man nærmest overrasket over, i hvor høj grad Rosenius har tilegnet sig Luthers grundholdning, som genfindes i Confessio Augustana artikel to. Rosenius har klarere end de fleste erkendt, at Adam brød Guds velsignelsesforbund med menneskeslægten. Hans synd var hele menneskehedens synd, alle blev syndere, fordærvet af synden, bundne i synden – og er derfor under dommen

og under Guds vrede. Virkningen af syndefaldet var, at den oprindelige uskyld forsvandt. Ved faldet gik gudsbilledet tabt. I stedet for Guds billede fik mennesker den syndige Adams billede. Derved blev menneskets væsen forvandlet på den mest gennemgribende måde. Mennesket elsker ikke længere Gud. Det er ikke dets lyst at gøre Guds vilje. Det var også fra Luther, Rosenius hentede understregningen af, at Guds »egentlige« ærinde, da han på syndefaldets dag kom til de faldne mennesker, var at forkynde forjættelsen om ham, der skulle komme og genoprette faldets skade. Den tale om Guds »egentlige« ærinde genfinder man flere steder hos Rosenius i lidt forskellige sammenhænge. Synden viser sin forfærdelige magt derved, at da Guds hellige vilje og lov blev åbenbaret kunne den ikke føre mennesket til frelse. Lovens klare tale: 'Du må ikke', vækker begær til synd og fører derved mennesket dybere ind under syndens magt.

Både i Rosenius' mange opbyggelige artikler i *Pietisten* 1842-1859, hans udlægning af Romerbrevet 1860-66 og hans prædikener 1867-1868 i *Pietisten* har forsoningen en central plads. Blot et enkelt eksempel ud af mange:

Men som Gud efter sin ewiga allwetenhet hade förutsett allt detta elände, och af sin stora barmhertighet ömmat derwid, så hade Han ock, förrän werldens grund lades, förrän det första menskolif ur skapelsens sköte utsläpptes i werlden, fogat anstalter till detta eländes botande. Han hade nemligen uti sitt ewiga himmelska råd beslutit människoslägtets frälsning genom sin Sons utgifwande. Med Honom slöt Han nu ett nytt förbund, hwilket med hänsigt till oss menniskor war ett **Nåda-förbund, ett »frids-förbund«**, men i och för sig sjelft war det samme **Lags-förbund**, som Gud med Adam ingått, men som då blef öfwerträdt och af den fallna menniskan icke kunde fullgöras; samma Lags-förbund, hwaraf hwarje menniska ännu har en dunkel känsla qwar i samwetet, och hwilket sedan till mennisko-slägtets förödmjukande, på Sinai berg i starka och uttryckliga ord ristades i sten; ty så säger Skriften: **Det som Lagen icke kunde åstadkomma, i det hon wardt förswagad af köttet, det gjorde Gud, sändandes sin Son i syndelig köotts liknelse** (Rom. 8:3). Sonen åtog sig nemligen, uti detta förbund, att, på den tid, som Fadren bestämde, med sin ewiga Gudom förena mennisko-natur, blifwa en sann menniska och det menskliga slägtets andre Adam, samt, i sådan egenskap, på lika sätt företräda menniskornas ställe till deras försoning och upprättelse, som den första Adam företrädde det till deras fall och förderf; – åtog sig följakteligen, **i alla menniskors ställe först uppfylla Lagens fordringer**, och, för det andra, **utstå det straff, hwartill de genom Lagens öfwerträdelse gjort sig skyldiga**; med ett ord, att **»wara lydiga intill döden, ja, intill korsets död«** (Phil. 2:8). Sådant åtog sig Sonen; hwaremot å andra siden, som Paulus i Gal. 3: 16-19 säger **»löftet skedde till Honom«** (v.19) om »Testamente« och »arf« åt menniskorna, d. ä.: Han erhöll på menniskornas wägnar försäkran om all den salighet, som dem ifrån början war ämnad och tillsagd, men genom

syndafallet var förlorat; – hwilket innefattas uti »**Testamentet**« (v.17) och »**arfwet**« (v.18) – eller, efter Davids ord, **Han »undfick gåfwor för menniskorna«** (Ps. 68: 19) att såsom deras Herre och Konung utdela bland dem. Menniskorna skulle till den ändan Honom öfwerlemnas, såsom en egendom, att uti och genom Honom behållas och förwaras till saligheten; (Joh. 17: 2, 6, 24) utom det, att de äfwen skulle utgöra Hans »arbets« lön (Es. 53:11, 12; Ps. 89:30) (Rosenius 1845, 4-5).

Sådan skrev Rosenius som 29-årig. Dette fundament hvilede han på hele livet. Dette grundtema gik igen i alle de forsoningsartikler, han skrev til sin død. Næsten hver gang citerede han Luther, især Luthers kommentar til Galaterbrevet kapitel 3 vers 13, hvor følgende ord i en kortere eller længere udgave blev citeret den ene gang efter den anden:

Derfor er Kristus ikke blot korsfæstet og død; men Guds kærlighed har også lagt synden på ham, Og da synden var lagt på ham, kom loven og sagde: Hver synder skal dø! Hvis du, Kristus, vil *træde i stedet*, tage skylden på dig og lide straffen, må du derfor også bære synden og forbandelsen. Paulus anvender altså med rette det almene bud fra Moses på Kristus: »Forbandet er hver den, som hænger på et træ!« Kristus hang på et træ, altså er Kristus en Guds forbandelse [...].

Da den barmhjertige Fader nemlig så, at vi blev overvældet af loven, og blev holdt under forbandelse, samt at intet som helst kunne befri os fra den, sendte Han sin Søn til verden, lagde alle de synder, som alle mennesker har begået, på ham og sagde til ham: Du skal være Peter, fornægteren, Paulus, forfølgeren, gudsbespotteren og voldsmanden, David, horkarlen, synderen, der spiste æblet i Paradiset, røveren på korset, kort sagt skal du være den repræsentant for alle mennesker, der har begået alle menneskers synder. Og betænk så, at du skal betale og gøre fyldest for dem. Så kommer loven og siger: Jeg finder, at denne synder tager alle menneskers synder på sig, og for øvrigt ser jeg ingen synd undtagen hos ham. Følgelig skal *han* dø på korset. Og så angriber loven ham og dræber ham. Da dette var sket, var hele verden blevet rensed og alle dens synder var blevet sonet. Den er altså også blevet befriet fra døden og alt ondt. Men efter at synden og døden var blevet ryddet af vejen ved dette ene menneske, ville Gud ikke se noget andet i hele verden end alene renhed og retfærdighed, især hvis verden troede. Og selv om der blev en rest af synd tilbage, ville Gud dog på grund af solen Kristus ikke lægge mærke til den (Luther 1981, 371-372).

Det var af afgørende betydning for Rosenius, at menneskeslægtens skyld på fuld gyldig grund var betalt af stedfortræderen, den anden Adam. Han gentog ofte, at Gud kræver ikke en skyld eller gæld betalt to gange. I sin hellige kærlighed har Gud i Sønnen betalt alt, hvad vi er skyldige. Dermed blev enheden i Guds kærlig-

hed og retfærdighed hævdet og fastholdt. Selv om Jesu korsdød var omdrejningspunktet, blev opstandelsen ikke forbigået eller formuleret som et tillæg, der kom med, fordi den nu var omtalt i Skriften. Jesu død og hans opstandelse hang for Rosenius uadskilleligt sammen. De var dele af det samme store frelsesværk, nemlig genoprettelsen af det tabte barnekår. Rosenius så opstandelsen i nøje forbindelse med forsoningsdøden, hvor Kristus var stedfortræderen i begge handlinger. I sin død var Jesus syndebæreren, mens han i sin opstandelse blev retfærdiggjort og vi mennesker med ham. Opstandelsen var tegnet på, at den soning, som Kristus havde påtaget sig, var godkendt af Faderen. Derfor var Kristi opstandelse grundlaget for menneskers retfærdiggørelse (Rosenius 1861,57-61).

Helliggørelsen

Den lutherske kirke har i højere grad end noget andet kirkesamfund erkendt forholdet mellem tro og gerninger – retfærdiggørelse og helliggørelse – som et vitalt trosproblem. Grunden er ganske enkel: Den lutherske kirke har klarere end nogen anden set dybden i det paulinske evangelium, at Gud retfærdiggør *den ugudelige*. Begreberne retfærdiggørelse og helliggørelse gennemsyrede Rosenius' forkyndelse hele livet. Det er evangeliet om, at Gud retfærdiggør den ugudelige, som gav hans forkyndelse dens patos. Kristi stedfortrædende lovopfyldelse og sonende død var hans alfa og omega, og den forensiske retfærdiggørelseslære hans forkyndelses stadige tema. Han var ikke, som den mere pietistiske *ordo salutis'* forkyndelse, tilbøjelig til at opfordre synderne til at berede sig for nåden. Gud er for Jesu skyld nådig, man behøver ikke bede ham om at være det. Den »bättring«, som kommer før frelsen, er ikke en forbedring, den indebærer ikke noget andet, end at loven åbenbarer syndefordærvet og gør synderen fortabt og hjælpeløs. Heller ikke *troen* er det menneskets opgave at præstere. Troen bliver ikke til ved en viljesbeslutning, »Den fria viljan är en dröm ifrån Paradisets dagar – den har aldrig funnits i menniskan, sedan Adam missbrukade den, utan sedan har menniskan varit ett nådehjon, som måst tigga af Gud hwarje smula af kraft; og när hon måste tigga, så kan hon icke taga det, förrän det warder gifwet« (Rosenius 1851b, 92). Troen kommer af at høre evangeliet. Guds førelse med synderen frem til retfærdiggørelsen medfører ikke, at synderen får nogen ny kvalitet. Ser man til hans hjerte, har han aldrig været så syndig som i det øjeblik, Gud benåder ham. Og den forensiske retfærdiggørelse indebærer i sig selv ingen forandring af synderen. Evangeliet siger, at Gud benåder syndere.

Men da bliver dette evangelium et radikalt *nej* til al menneskets egen hellighed.⁶ Rosenius var ud fra Skriften dybt overbevist om, at mennesket ikke er i stand til at leve helligt uden på forsoningens og nådens grund. Den som vil være hellig på noget andet grundlag, end det Kristus har lagt, den som søger sin kraft noget andet sted end i fællesskabet med ham, han vil havne i en af tre mulige afveje. 1. Enten vil han blive et »werkhelgon« (Rosenius 1857, 19) – det vil sige, et menneske som aldrig har villet forstå lovens fordringer radikalt, og som derfor aldrig er gået fallit i henseende til sine egne kræfter og muligheder. »Denna

försoffande, tjusande och förblindande verkhelighet uppkommer derigenom, att en människa umgår så falskt med Guds heliga Lag, att hon endast ser på *gerningarna*, endast på huru man skall lefwa, och icke gifwer akt på *hjärtat*, dess *kärlek*, *renhet* och *helighet*, som är det första och det wigtigaste, Gud kräfwer i sin Lag« (Rosenius 1857, 19). At ville være from ved hjælp af nogle fromme gerninger, det er hovmod, den synd der strider mod nåden. 2. Eller man vil blive en Kainisk helgen (Rosenius 1846a, 10). Det udtryk havde Rosenius fra Luther (Luther 1975, 68-69), og med det sigtede han til mennesker, som nok har lært at forstå, at de er syndere, men som ikke tør tro nåden, førend de har nået et vist mål af sønderknuselse, så de synes, de har nået en rigtig anger og en tilstrækkelig dyb omvendelse, og i det mindste en begyndelse til et nyt, helligt liv. De ser som Kain, at »min straf er for stor at bære« (1 Mos 4,13), og alligevel bærer de den bort fra Gud – ikke til et liv i åben synd, men til et liv i selvstræben og egen hellighed. 3. Dette er ofte bare et gennemgangsstadium til den tilstand, som man konsekvent vil ende i, hvis man ikke får nåde til at bygge på evangeliets grund, nemlig *fortvivlelsen*.

Derfor var Rosenius altid ivrig efter at påvise helliggørelsens organiske sammenhæng med selve troslivets grund. Før mennesket er kommet i livssamfund med Kristus, bliver der ingen helliggørelse. Først salig – siden hellig. Dette uddyber Rosenius i sin udlægning af Joh 15, 1-8 og Joh 17, 1-26 i lignelsen om vintræet og grenene og i Jesu ypperstepræstelige bøn også kaldet Jesu sidste bøn:

Men se nu allraförst, hwilken öfwermåttan ljuvligt och trösteligt förhållande Herren här uppenbarar med sjelfwa bilden af winträdet och grenarne – neml. den innerliga förening, som eger rum emellan Honom och Hans troгна, da Han säger: »Jag är winträdet, I ären grenarne;« och åter: »Hwar och en gren i mig«. Hwad kan wara innerligare förenadt, än trädet og grenen? De äro ju i verkligheten en kropp, så att samma lif och safter gå genom stammen och alla grenarne ända till det minsta blad. Och en sådan förening har Herren sjelf sagt ega rum emellan Honom och Hans troгна. Då önskade jag kunne skåda in i Hans hjerta och tanker, når Han säger: I ären grenar i mig. Tänk hwad Han dermed uttalat! Han sade ock uttryckligt: I i mig, och Jag i eder (v. 4). Och åter i sin bön till sin Himmelske Fader, Cap 17: 23,: Jag i dem, och du i mig. Och detta sade Han gälla icke blott om Apostlarna, utan om alla troгна i werldens alla tider, – da Han i v. 20, 21, säger: men icke beder jag allenast för dem; utan och för dem som genom deres ord skola tro på mig; at de skola alle wara ett, såsom du, Fader, i mig, och jag i dig; att de skola alle wara ett, såsom du, Fader, i mig, och jag i dig; att de ock skola wara ett i oss. Är icke äfwen detta sannt, så är intet sannt. Och nu säger Han, att *alla* troende äro 'ett' med Honom. O, hwilken herrlighet! Han i oss! Han og wi äro 'ett!' Se här den sanna Christendomens allrahelgaste! Se här den stora hemligheten af en sann Christens lif! Det är icke blott att ega ett förråd af kunskap om Christus og hålla allt för sannt; – icke heller att dertill lägga en from wandel, en christelig werksam-

het och många goda gerningar; utan hufwudsaken är, att stå i en innerlig förening med Honom, såsom grenen med trädet. Detta är den egentliga källan og kraften i all sann Christendom; – såsom Christus här säger: »Om I blifwen i mig, skolen I bära frukt. Såsom grenen icke kan bära frukt af sig sjelf, med mindre han blifwer i winträdet o.s.w.« (Rosenius 1854, 114-115).

Helliggørelsen har én absolut nødvendig forudsætning, nemlig troen og en ny fødsel. Og den har én – kun én – kilde, nemlig livssamfundet med Jesus. Det er vigtigt at forstå Rosenius' syn på genfødselen. Denne har først og fremmest en objektiv side. Mennesket bliver gjort til Guds barn. Her henvises gerne til Rom 8,15, og Rosenius påpeger, at ordet »barnaskap« betyder »adoption«. Man bliver – af Gud – sat i et nyt forhold til ham, man får del i Kristi forsoning og ejer dermed »Arfsrätt« til alle frelsens goder. Men genfødselen bevirker også en virkning i det enkelte menneskes hjerte. Når den troende er blevet sat ind i barnets forhold til Gud, får han barnets sindelag over for Gud. Der sker en omskabelse af viljelivet. Det må man ikke forstå udelukkende psykologisk, som om den nye kærlighed over for Gud alene er en slags naturlig genkærlighed. Det nye liv er ikke en psykologisk virkning af troen. Nej, det nye sind er et med Guds Ånd, som i og med genfødselen tager bolig i den troende. Netop derfor er helliggørelsen en Åndens gerning. »[...] detta ny andliga sinne är icke menniskans eget werk eller företaget, utan är en delaktighet af Guds natur, eller Guds Ande, boende i de trogna [...]« (Johansson 1936, 355).

For Rosenius var problemet ikke så meget, hvordan vi skal leve, for at der skal blive helliggørelse. Han var mere optaget af at tale om, hvordan vi må vogte os, for at helliggørelsen ikke skal blive *hindret*. For i livsfællesskabet med Kristus vil det nye liv nødvendigvis komme til at vokse. Alle troende lever jo i fællesskab med Herren, og alle skulle egentlig vokse i helliggørelse. Det er egentlig ganske mærkeligt, at ikke alle troende bliver lige helliggjort. Det er derfor nødvendigt at være opmærksom på de ting, som kan hindre helliggørelsen. Det skrev Rosenius blandt andet om i artiklen *Huru en trogen själ affaller och blifwer andeligen död* (Rosenius 1847b). Her advarede han først mod »den andeliga lättjan – bortläggandet af wapnen, försumlighet i nådemedlens bruk, samt i trons och goda gärningars öfwande« (Rosenius 1847b, 62). Disse »wägar till affall« er dog forholdsvis lette at få øje på. Men der findes en anden vej til åndelig død, som er mere skjult og derfor langt farligere. Her rammer man nok Rosenius' grundholdning bedst, når man siger, at den farligste fjende for helliggørelsen er – ikke Djævelen, verden og vort eget kød – men *loven*, hvis den får mulighed for at binde samvittigheden (Dette uddybede Rosenius 1859). Rosenius understregede, at der findes et *lagrike*, hvor man får efter fortjeneste, og et *nåderike*, hvor det aldrig går efter fortjeneste. Gud holder ikke regnskab med dem, som tror på Jesus. Visheden om denne stadige nådestand har den største betydning for helliggørelsen. For en kristen kan nok eje samme retfærdighed for Gud ved en anfægtet og svag tro som ved en stærk og vis, men ikke samme helliggørelse. Netop derfor vil Satan prøve at rokke ved

denne samvittighedens fred og troens vished. Og det prøver han at opnå ved at få mennesket til at flytte sit blik fra Guds ord – til sin egen syndige beskaffenhed. Begynder mennesket så at fæste sig ved sine synder i stedet for at stole på ordet om den uforanderlige nåde, da er det ude med ham. For da kommer han ind i det »lagiska trålsinnet«, og han tænker, at nu må helliggørelsen tages mere alvorligt end før. Men »då börjar lagen igen regera i samvetet; ty i samma mån, som tron aftager, så inträder lagen, – och lagen har alltid sin art, så ofta den inkommer i samvetet, att nemligen »*uppväcka synden*« till större kraft och raseri (Rom. 7, 8-11).« (Rosenius 1847b, 72). Disse troslivets grundvilkår har Rosenius set og erkendt som få. Han blev aldrig træt af at minde om dem. Han var fast overbevist om, at det her virkelig drejede sig om to helt forskellige måder, hvorpå et menneske kan stå i sit forhold til Gud. Vi har her ikke bare forskellige fromhedstyper, men i egentligste forstand to adskilte åndelige sfærer – »lagriket« og »nåderiket« – den ene med dødens, den anden med livets mærke på sig. Den, som er under loven, det vil sige, den som i sin salighedssag vil stole, åbenbart eller skjult, på sin egen hellighed, han er fortabt, for han er under Guds vrede trods al sin hellighed. Det er derfor loven er så farlig. For så snart den får lov til at binde samvittigheden med sine vilkår og trusler, så er mennesket på vej bort fra troen – *og dermed på vej bort fra Guds nåde*. Dette er kardinalpunktet. I »lagriket« er et menneske under Guds vrede og kan ikke bære frugt for Gud, det er en umulighed. Men i »nåderiget« er man – trods skiftende følelser – under Guds nåde, man ejer livet i Kristus og kan ikke andet end bære frugt. En nødvendig forudsætning for et helligt liv er derfor, at man er blevet *død for loven*.

Når troens receptivitet blev så stærkt betonet, kunne det se ud, som om hele kristenlivet måtte få et passivt præg. Men efter Rosenius' intention er det i virkeligheden ikke sådan. Han har set dybt i den kristne tros væsen og fundet, at den efter sin natur *må* være passiv. Hele frelsen er dog Guds gerning, det er ham, som handler. Carl Olsson gengiver i sin disputats Rosenius' tankegang træffende med disse ord: »Den enda aktivitet, man därför från den kristne trons synpunkt kan tale om hos en kristen, är Guds egen aktivitet, som utväljer en människa till den kanal, varigenom denna aktivitet föres in i människosläktet« (Olsson 1928, 159). Spørgsmålet om aktivitet og passivitet i kristenlivet har sin egen dialektik. Mennesket er i troen helt passivt modtagende over for den kærlighed, som Gud giver af nåde. Men netop fordi mennesket er passivt, kan Gud sætte det i aktion, sådan som han vil. Man kommer til det paradoksale, men dybt bibelske resultat, at jo mere passivt mennesker er i denne forstand, des mere aktivt kan det være. Dette udvikler Rosenius gerne ved at tale om den inderlige kærlighed til Kristus og den nye Åndens drift, som er en følge netop af det frie, uforskyldte nådebudskab i evangeliet:

Alla möjliga förmaningar, föreställningar, uppfordringar eller tröste-grunder äro alldeles utan kraft att bringa oss till en lefwande Evangelii bekännelse, om wi icke just af samma Evangelium sjelfwe blifwit warma,

upplifwade och williga i anden. Är hjertat ännu kallt och dödt, så finner man alltid några ursäkter för sin andliga stumhet; eller och gör man många föresatser, men det blir dock ingenting af – så wida ej någon yttre kallelse form sätter oss i rörelse. Men när mitt eget hjerta genom nåden är uppvärmdt och saligt, då Herren talat med mig och försäkrat mig om mine synders förlåtelse och sin wänskap, då får jag en egen inre drift, så att jag kan icke tiga, utan det går mig alldeles såsom David säger: Jag tror, derfore talar jag; og åter: När du mitt hjerta tröstar, da löper jag din budords stig. (Rosenius 1859, 68).

Kærligheden til Kristus og foreningen med ham er helt realistisk tænkt. Det drejer sig ikke om tanker i et system, ikke om momenter i en teori om kristelig personlighedsudvikling, men om et faktisk forhold til Kristi person. Kærligheden til Kristus og den nye hellige vilje hos den genfødte er da Rosenius' svar på indvendingen om, at trosbegrebet er for passivt. At det går »liksom av sig själft« for det nye menneske at gøre gode gerninger, vil ikke sige, at der ikke bliver noget initiativ hos den troende. Rosenius bruger billedet af en landmand. Han ved, at han ikke kan få et strå til at vokse, det gør Gud. Alligevel bruger han flittigt de midler, Gud har givet, for han ved, at hvis han ikke pløjer og sår i tide, bliver der intet at høste. Det er, hvad vi skal gøre. Rosenius henviser flittigt til nådens midler og bønnen. Særligt betones Ordets nådemiddel (Rosenius 1847a). Også dåben (Rosenius 1846b) og nadveren (Rosenius 1852) har betydning for helliggørelsen.

Hvordan ytrer så det nye liv sig ifølge Rosenius? Kort skitseret talte han om tre livsområder:

1. Der er et »inderste« område, som er koncentreret om det rent »religiøse«. Her understregede Rosenius, at der består en modsætning mellem det naturlige menneske eller kødet og det nye menneske, hvor kødet hverken kan eller skal helliggøres, men tværtimod skal dø. Om det nye menneske sagde Rosenius, at det har en helt anden indstilling end det naturlige menneske. Her skelnede Rosenius flere steder mellem »att hafwa synd« og »att göra synd«. Rosenius nævnte apostlen Peter som eksempel. Han kunne falde i synd, men han kunne ikke blive i synden.

2. Det nye liv har et område, der vender mere udad. Den troende står midt i verden og har ansvar for sine medmenneskers frelse. Her understregede Rosenius forbilledets betydning. Han pointerede, at de, der hævder betydningen af en rigtig og fri evangelisk forståelse, har en særlig forpligtelse. For hvis de i deres lære forkaster alle gerninger og priser nåden og troen, men samtidig er for eksempel pengegriske og ugæstfri, så bringer de skam over evangeliet.

3. Det tredje, yderste område for det nye livs udfoldelse omhandler, hvad Rosenius kaldte »den troendes jordlif«. Især i sin store udlægning af De Ti Bud og hustavlerne lod han Ordets lys falde over de forskellige sider af dagliglivet. Selv om Rosenius her har sagt væsentlige ting, fornemmer man, at han ikke her har følt sig så hjemmevant, som når det gjaldt at forkynde evangeliet for de ængstede og forfærdede samvittigheder. Man fornemmer, at han altid prøvede at se også

»perifere« spørgsmål i lyset af kristendommens centrum. Hele kristenlivet leves i lyset af korset. Rosenius fastholdt, at lovens anden brug altid er nødvendig. Han beklagede, at nogle havde fået den tanke, at loven ikke behøver at blive prædikeret, eftersom det jo til sidst alene er evangeliet, der giver liv. Og lovens tredje brug var ikke mindre nødvendig. Loven er for det nye menneske en »Wäg-charta«. Rosenius udtrykte det sådan: »En trogen är både rättfärdig inför Gud, »utan lagens tillhjälp«, och efter anden willig till det goda, utan lagens trug; men huru nödvändig och god lagen likväl är honom, dels såsom rättesnöre, wäg-charta, dels till daglig förödmjukelse, till en beständig och tilltagande syndakänedom, hwarigenom Christus alltid blifwer honom nödvändig och dyr, – derom skall snart sägas något mera« (Rosenius 1847c, 93; jf. Rosenius 1842; Brandt 1914, 375-378; Newman 1932, 158-162; Sjögren 1953, 108-139; Westin 1930, 23-24).

Rosenius' grundposition kan sammenfattes sådan. Lige så ivrigt Rosenius afviste alle gerninger, der har *finalt* præg, lige så helhjertet opfordrede han til gerninger, som har *kausalt* fortegn. Det vil sige, de skal ikke gøres »for at« opnå Guds kærlighed og nåde, men »fordi« man i troen ejer nåden. Samvittigheden skal være ganske fri for loven, det var hans tema. Men det er forfærdeligt, hvis nogen forveksler samvittigheden og kødet. Samvittigheden skal være fri, men kødet bundet og korsfæstet. Rosenius repræsenterede den lutherske grundindstilling: Det er ikke min hellighed, som det kommer an på, men hans retfærdighed (Luther 1995; Prenter 1944; Lerfeldt 1949, Højlund 1983; Krejberg 1983, Kristensen 1983; Pedersen 1983; Vang 1983; Højlund 1992). Det store er ikke at være hellig, men at leve i Guds nåde og være ham til behag og vore medmennesker til gavn. Det kristne liv er altid at vende tilbage til dette udgangspunkt. Som Luther har sagt det kort og klart: »Proficere est nihil aliud, nisi semper incipere« (At gå fremad er intet andet end altid at begynde forfra; citeret efter Prenter 1944, 98 note 202; Luther 1886, WA 4, 350,15.).

Findes der en teologisk udvikling i Rosenius' syn på helliggørelsen?

Rosenius var fra sin tidligste ungdom opmærksom på, at der var en grøft på hver side af den rette vej. Den ene grøft hed antinomisme, hvor man bliver så evangelisk, at man mener, at en kristen ikke længere har brug for Guds lov, hverken lovens anden brug som en daglig tugtemester, der afslører synden i hjertet og derved driver den kristne til nåden, eller lovens tredje brug som en daglig vejviser i hvilke gode gerninger Gud ønsker, en kristen skal gøre for sine medmennesker. Rosenius var dybt overbevist om, at den troende er *simul justus et peccator*. Lovens tredje brug beskrev Rosenius flere steder som et vejkort eller en arkitekttegning for en kristens liv med Kristus (jf. Rosendal 1944, 98-106). Der var hyperevangeliske og antinomistiske tendenser i den nyevangeliske bevægelse (Stormark 1981, 109-112; Pedersen 1990, 103-104), som Rosenius distancerede sig fra (Rosenius 1847c; jf. Rosenius 1862) .

Grøften på den anden side af den rette vej hed lovished eller lovtrældom i en eller anden form. Det advarede Rosenius gentagne gange imod. Rosenius skrev

aldrig en kristen dogmatik, men opbyggelige artikler i en vækkelsessituation. Ordvalget var selvfølgelig lidt forskelligt, om han advarede imod at køre i grøften på venstre eller højre side af vejen. Som den åndelige leder og sjælesørger for den fremvoksende evangeliske vækkelse modtog Rosenius til stadighed breve fra forskellige dele af vækkelsen. Dermed var han opdateret om den åndelige udvikling. Både gennem artikler i *Pietisten*, prædikener og sjælesørgeriske breve vejledte han mennesker gennem udlægning og forkyndelse af Guds ord. Rosenius blev aldrig træt af at betone, at »den fria viljan är en dröm ifrån paradiset's dagar«. Derfor er mennesket redningsløst fortabt uden Helligåndens gerning. Rosenius betonedede kraftigt den tredje trosartikel. Det kristne liv er et liv, der bliver født. Det kan aldrig opstå, ved at man træffer gode beslutninger, det kan aldrig arbejdes frem. Da vil der kun opstå døde gerninger. De kan sammenlignes med de frugter, man kan hænge på juletræet, men som ikke er træets egne. Helliggørelsens nye liv kan aldrig begynde, førend mennesket er blevet helt igennem helligt. Mennesket bliver først helligt, når det kommer til Kristus og får del i hans retfærdighed. Da bliver mennesket også født på ny, får et nyt sind, en ny vilje og også en ny kraft og evne til at leve efter Guds vilje. Et menneske bliver ikke helligt, førend det er blevet rigtig uheilig, det vil sige, at det af Helligånden har lært sig selv at kende som en helt igennem fortabt synder, der må råbe til Kristus om nåde. Det svageste suk om nåde for Kristi skyld er en retfærdiggørende tro og gør mennesket helt igennem retfærdigt over for Gud. Denne indsigt må en kristen aldrig miste, hvis det vil fortsætte med at være kristen. Denne indsigt får til følge, at en kristen ikke taler om sig selv, hverken sine synder eller sine fortjenester, men derimod taler om Kristus, og om hvad han har gjort for syndere (Nilsson 2010; Skilbreid 2010, 53-86). Rosenius havde samme teologi om helliggørelsen fra de første artikler i *Pietisten* i 1842 til sin død i 1868, men han applicerede sin grundholdning på sine tilhøreres konkrete situation, for at de kunne undgå at køre i en af den rette vejs to grøfter.

Var Rosenius altid teologisk enig med Luther?

I artiklerne i *Pietisten* citerede Rosenius fra mange forskellige åndelige ledere fra kirkens historie, men Luther blev citeret langt mere end nogen anden. Han betegnes gentagne gange som »vor store lærefader«. De allerfleste artikler bringer Luther-citater. Især de meget lange citater er ofte fra en Kirkepostille. Så er der mange korte citater uden kildeangivelse, hvor Rosenius synes at citere Luther efter hukommelsen. Endelig har Rosenius en række artikler, hvor både Luthers teologi og sprogbrug ligger bag artiklen, uden at Luther nævnes. Rosenius var fra sin tidligste ungdom fortrolig med og stærkt påvirket af Luthers skrifter, både hvad indhold og form angår. Han følte sig som lutheraner og – som han selv siger – talte med »Luthers tungemål«. Ikke så længe før sin død dikterede Rosenius til sin datter et afskedsbrev, som efter hans død skulle formidles til hans venner. Her skrev han blandt andet: »Och när jag nu med döden för ögonen ser på, hvad jag lärt och skrifwit, kan jag med djupaste mening förklara, att jag icke wet

något att återkalla; och denna förklaring behöfwes icke heller, enär jag hoppas, att alla deri skola finna den i tre hundra år pröfwade lutherska läran« ([Moberg og Sandell] 1868, 279). Rosenius var overbevist om, at han både mundtligt og skriftligt havde formidlet den lutherske lære, der var prøvet gennem 300 år. Det vil sprænge rammerne for denne artikel at undersøge, hvorvidt Rosenius – som han til stadighed ønskede – altid 100% stod på Luthers linje.

Afsluttende bemærkninger

For Rosenius var den store hindring for al sand helliggørelsen, hvis loven kommer ind i menneskets gudsforhold med den tro, at man skal overholde det ene eller det andet bud for at vokse i helliggørelse. Da bliver det trællens indsats for at vinde Guds velbehag. Det betyder ikke, at Rosenius var fortalere for total passivitet i spørgsmålet om helliggørelse. Han brugte med forkærlighed billedet af landmanden, der både pløjer, harver og sår, men samtidig forventer, at Gud alene giver hele væksten. Rosenius lagde også vægt på lovens tredje brug, hvor han så budene som vejvisere for kristnes liv, mens kraften til at leve kristenlivet kommer fra den korsfæstede og opstandne Herre Jesus Kristus.

Noter

- 1 Pontoppidan udgav i 1727 *Heller Glaubens-Spiegel*, der i 1740 udkom på dansk under titlen *Troens Speil* og på svensk i 1768. Bogen skulle hjælpe søgende og tvivlende mennesker til personlig frelsesvished. Mens man i den lutherske ortodoksi havde en tilbøjelighed til at fokusere på troen som et læremæssigt system, understregede Pontoppidan, at den frelsende tro er tillid til Kristus.
- 2 Fra begyndelsen af 1800-tallet var der i Stockholmsområdet begyndt et industrielt opsving, som krævede udenlandsk kapital og kompetence. Siden 1806 boede den engelske erhvervsmand S. Owen (1774-1854) i Sverige. Som aktiv metodist havde Owen sørget for, at metodistprædikanten J.R. Stephens (1805-79) fra 1826 blev religionslærer for de engelske familier. I december 1826 indrettede metodisterne en pavillon med plads til 200-300 mennesker kaldet det engelske kapel. Til Stephens engelske gudstjenester kom der inden længe adskillige svenskere, blandt andet en del studerende. I december 1827 begyndte Stephens også at prædike på svensk. Da blev det engelske kapel sprængfyldt. 1829 vendte han tilbage til England.
- 3 *The Foreign Evangelical Society* var dannet i 1839 med det formål at understøtte begyndende vækkelsesbevægelser i Europa. Selskabet var grundlagt på en alliancebasis som Evangelisk Alliance. I foråret 1849 fusionerede *The Foreign Evangelical Society* med et par tilsvarende selskaber til *The American and Foreign Christian Union*, der havde samme trosbasis og formål som det gamle selskab (Westin 1931, 18-20). Ansættelsen af Rosenius betød, at han regelmæssigt udarbejdede rapporter om sit arbejde og den åndelige situation i Sverige. Det amerikanske selskab stillede aldrig noget krav om, at Rosenius og Ahnfelt skulle fremme en alliancepræget kristendomsforståelse, og Rosenius lagde aldrig skjul på, at han i alt sit arbejde følte sig forpligtet på Bibelen og den lutherske bekendelse. Med årene blev Rosenius stadig mindre afhængig af den amerikanske understøttelse, idet oplagstallet på især *Pietisten*, men også *Missions-Tidning*, var stærkt stigende, hvilket gav øgede indtægter til udgiveren Rosenius.
- 4 Scott havde på sin rejse i USA i 1841, hvor han forhandlede om ansættelsen af Rosenius, holdt nogle foredrag, hvor han i markante vendinger havde beskrevet det

store åndelige frafald i Sverige. Et af disse foredrag blev publiceret i en amerikansk avis i en dramatisk opsætning og derefter oversat og udgivet af svenske aviser. Det udviklede sig til en pressekampagne, som Scott ikke fik standset.

- 5 I februar 2014 blev der på Hedemølle efterskole holdt en konference om Rosenius teologi og dens virkningshistorie i Danmark, og i februar 2016 blev der i Uppsala på Jo-

hannelund afholdt et Rosenius-symposium i anledning 200 året for Rosenius' fødsel. I nær fremtid vil der udkomme to Rosenius antologier indeholdende foredragene fra disse to arrangementer redigeret af henholdsvis Finn Aasebø Rønne og af svenskerne Lars Olav Eriksson og Torbjörn Larspers.

- 6 Jf. Wisløff 1946 og Rasmussen 1968.

Litteratur

- Anonym. 1922. *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade skrevet af nogle af Foreningens Venner*. Rønne: Luthersk Missionsforening.
- Brandt, Gustaf. 1914. »Carl Olof Rosenius. Ur ett utkast till en Rosenii-biografi«. *Kyrkohistorisk Årsskrift* 15. årgang: 332-380.
- Gustafsson, Per Erik. 1963. *Hans Henrik von Essen och Den nyevangeliska kolportörsverksamheten*. Stockholm: Svenska Missionsförbundet.
- Hansen, Paul Verner. 1987. *Født påny. Om Carl Olof Rosenius*. Århus: Okay-bog.
- Holmgren, John. 1948. *Nordlandsläseriet*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
- Holmquist, Hjalmar. 1923. »C.O. Rosenius' universitetsår«. I *Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10. januari 1923*, 62-75. Lund: Gleerup.
- Højlund, Asger Chr. 1983. »Luther og helliggørelsen«. I *Martin Luther – i kamp for troen*, redigeret af Poul Langagergaard, 88-103. Fredericia: Lohse.
- Højlund, Asger Chr. 1992. *Ved gaven helbreder han naturen*. Århus: Kolon.
- Jarlert, Anders. 2001. *Sveriges Kyrkohistoria 6*. Stockholm: Verbum.
- Johansson, Axel. 1936. *Frälsningsbegreppet hos Carl Olof Rosenius*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
- Krejberg, Jens Smed. 1983. »Lovens 'rette brug' i Den store Galaterbrevskommentar«. I *Martin Luther – i kamp for troen*, redigeret af Poul Langagergaard, 60-72. Fredericia: Lohse.
- Kristensen, Thomas. 1983. »Formaningen hos Luther. Har Luther plads til formaning i sine prædikener – og hvordan bruger han den?«. I *Martin Luther – i kamp for troen*, redigeret af Poul Langagergaard, 104-117. Fredericia: Lohse.
- Lerfeldt, Svend. 1949. *Den kristnes kamp. Mortificatio Carnis*. København: G.E.C. Gad.
- Lodin, Sven. 1933. *Carl Olof Rosenius i unga år*. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.
- Lodin, Sven. 1956. *C.O. Rosenius, hans liv och gärning*. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.
- Luther, Martin. 1886. *Dictata super Psalterium 1513-1516*. WA 4, 1-462. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger.

- Luther, Martin. 1975. *Den anden Deel af de evangeliske Sandheder, udtagen af Dr. Martin Luthers Kirke- og Huus-Postiller efter Benjamin Lindners tyske udgave*. Tjørring: Kristelig Lutheransk Trossamfund.
- Luther, Martin. 1981. *Martin Luther. Skrifter i udvalg: Store Galaterbrevskommentar I*. København: Credo.
- Luther, Martin. 1995. *Martin Luther. Skrifter i udvalg: Mod Latomus. Om synd og nåde*. København: Credo.
- Martling, Carl Henrik. 1965. »Rite vocatus – publice docere«. I *Till Bo Giertz 31/1965*, redigeret af Carl Henrik Martling, Anna Greta Norén, Sten Edgar Sta-xäng og Carl Strandberg, 190-204. Uppsala: Merkantil-Tryckeriet.
- [Moberg, Amy og Lina Sandell]. 1868. *Teckning af Carl Olof Rosenii lif och verksamet*. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen. (Findes også på norsk (1869) oversat af C. Dick og i en lettere fordansket version (1905), Skjern: Evangelisk Luthersk Missionsforening).
- Newman, Ernst. 1932. *Den waldenströmska försoningsläran i historisk belysning*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
- Nilsson, Torsten. 2010. »Introduktion. Vandringsman på jorden – medborgare i himlen«. I *Jesus, bli när oss! Carl Olof Rosenius*, bd. 7. Stockholm. BV-Förlag.
- Olsson, Carl. 1928. *Försoningen enligt C.O. Rosenius och P. Waldenström*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
- Pedersen, Finn Rønn. 1990. »C.O. Rosenius og læren om universel retfærdiggørelse«. *Nemalah* 6 (3-4): 9-184.
- Pedersen, Jørgen. 1983. »Lov og evangelium – samt anfægtelsen og dens overvindelse belyst ud fra Luthers prædikener«. I *Martin Luther – i kamp for troen*, redigeret af Poul Langagergaard, 73-87. Fredericia: Lohse.
- Prenter, Regin. 1944. *Spiritus Creator. Studier i Luthers theologi*. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Rasmussen, Leif. 1968. »Det 'rosenianske'. Et studie i forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse hos Rosenius«. *Missionsvennen* 68 (6): 91-94.
- Rodén, Nils. 1942. *Det norrländska nyläseriets uppkomst*. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.
- Rosendal, Gunnar. 1944. *Lag och evangelium i Rosenii betraktelser*. Osby: Pro Ecclesia.
- Rosenius, Carl Olof. 1842. »Om Guds heliga Lag«. *Pietisten* 1 (1): 1-8.
- Rosenius, Carl Olof. 1845. »Om Guds ewiga Förbund med sin Son, och kärlek till människorna«. *Pietisten* 4 (1): 1-14.
- Rosenius, Carl Olof. 1846a. »Den hemliga döden – under namn och skepnad af lif«. *Pietisten* 5 (1): 1-23.
- Rosenius, Carl Olof. 1846b. »Om det Heliga Dopet«. *Pietisten* 5 (7): 111-120.
- Rosenius, Carl Olof. 1847a. »Huru skall ett sannt Andans lif både erhållas och i själen bewaras?«; »Allt i allom Christus«; »De sanna Christnas saliga frid«. *Pietisten* 6 (1-3): 1-43.

- Rosenius, Carl Olof. 1847b. »Huru en trogen sjæl affaller och blifwer andeligen död«. *Pietisten* 6 (5): 59-78.
- Rosenius, Carl Olof. 1847c. »Werklig antinomie (Lag-förkastelse)«. *Pietisten* 6 (6): 90-96.
- Rosenius, Carl Olof. 1851a. »Skapelsen och Menniskan«. *Pietisten* 10 (3): 33-45.
- Rosenius, Carl Olof. 1851b. »Syndafallet och dess följder«. *Pietisten* 10 (4-7): 49-92; 104-110.
- Rosenius, Carl Olof. 1851c. »Upprättelsen och det första Evangelium«. *Pietisten* 10 (7-8): 97-104; 113-123.
- Rosenius, Carl Olof. 1852. »Hwilke äro wärdige Nattwardsgäster?«. *Pietisten* 11 (6): 81-92.
- Rosenius, Carl Olof. 1854. »Grenarne i Winträdet«. *Pietisten* 13 (8): 113-122.
- Rosenius, Carl Olof. 1857. »Tio Guds Bud«. *Pietisten* 16 (2): 17-30.
- Rosenius, Carl Olof. 1859. »Den der winner; eller Guds folks fältlif på jorden, deres fiende och deras wapenrustning«. *Pietisten* 18 (1-6): 1-93.
- Rosenius, Carl Olof. 1861. »Epistelen till de Romare. Cap. 4:18-25«. *Pietisten* 20 (4): 49-61.
- Rosenius, Carl Olof. 1862. »Werlden i Jesu rättfärdig är worden«. *Pietisten* 21 (4): 60-64.
- Sjögren, Per-Olof. 1953. *Anfäktelsen enligt Rosenius*. Uppsala: Svenska Kyrkans Diakonistyreelse.
- Skilbreid, Sverre H. 2010. »Helgelsens sanna hemlighet. Carl Olof Rosenius' heliggjørelsesforkynnelse«, masterafhandling i kristendoms-kunnskap indleveret ved NLA Høgskolen Sandviken, Bergen.
- Stormark, Konrad. 1981. *En for alle og alle i en. Blad fra nyevangelismens historie og teologi*. Oslo: Luther.
- Sundkler, Bengt 1937. *Svenska Missionssällskapet 1835-1876*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyreelse.
- Vang, Carsten. 1983. »Nogle aspekter i Luthers Helligåndsteologi«. I *Martin Luther – i kamp for troen*, redigeret af Poul Langagergaard, 44-58. Fredericia: Lohse.
- Wadström, Bernhard. 1900. *Ur Minnet och Dagboken. Första delen*. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.
- Westin, Gunnar. 1930. *Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld I. C.O. Rosenius' Brev till F.G. Hedberg*. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.
- Westin, Gunnar. 1931. *Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärd II. Brev från C.O. Rosenius till hans vänner i Amerika*. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen.
- Westin, Gunnar. 1949. *Svensk lutherdom i brytningstider*. Uppsala. J.A. Lindblad.
- Wisløff, Carl Fr. 1946. »Helligjørelsen hos Rosenius«. *Tidsskrift for Teologi og Kirke* 17 (3): 144-155.

Forfatter

Flemming Kofod-Svendsen
Krogebjerg 24
2720 Vanløse
kofodsvendsen@gmail.com

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.